

Есхатологізм поетичного мислення Тодося Осьмачки

У статті осмислюється одна з провідних ідей експресіонізму – ідея Апокаліпсису і автентична їй проблема есхатологізму на основі поезії Тодося Осьмачки.

Увага акцентується на канотаті „смерть” (і на її атрибутах та інтенціях) як центрорганізуючому образно-структурному елементі художньої дійсності Тодося Осьмачки.

Експресіоністичне мислення, з огляду на свою морально-етичну парадигму, характеризується есхатологізмом, що, природно, єднає його з Апокаліпсисом, визначальною ідеєю якого є кінець (смерть) гріховного світу – Страшний суд.

Поетична творчість Тодося Осьмачки, хто входить до пантеону українських експресіоністів, має відверто есхатологічний характер. Есхатологізм Осьмачки виростає з традиційно християнських, особливо православних коренів і якнайтіснішим чином пов'язаний з його танатофобією.

Образи, які призначені для створення портрета смерті, свідчать про те, що Осьмачка боїться її, хоч нема підстав твердити, що й життя викликає в нього радісні відчуття.

Джерелом страху смерті в Тодося Осьмачки був, найперше, Біос (тіло). Знаючи, що таке холод, голод, поневір'яння, відсутність елементарного

побутового комфорту, він прагнув уникнути повторення відчуттів больового характеру, а те, що смерть і біль у нього ототожнювались, є фактором очевидним.

Смерть у Тодося Осьмачки не була казково прекрасною юною дівчиною, перед якою у захваті впав на коліна герой етюда „Смерть” В.Підмогильного. Не була це також і трансцендентність, де вільно ширяє вигартуваний в боротьбі з самим собою дух, як у В.Стуса. То був страх не прожитого життя. Не прожитого тілом. Недарма в Осьмачки була ще одна манія – одружитися. Нереалізована енергія Еросу – також одна з причин, які породжували страх смерті.

У першій збірці („Круча”, 1922) Т.Осьмачки образ смерті розчинений в інших образах, які сумарно творять полотно, де царює демон темряви.

На персах землі –
гора;
у важке небо зоряне з сонцем
впира чолом,
од п’ят гори до зір небесних –
криваві тумани.
На горі в туманах –
Хрест („Хто”).

Гіпербола як одна з основних тропів образної системи експресіоністичного тексту сприяє нагнітання емоцій до межі божевілля, до масштабів глобальності. Біль людини – біль планетарний.

...із ран людини –
стікає кров.
Ріками рине
з горя по стегнах,
по ребрах землі
в моря криваві –
вщерть („Хто”).

Апокаліптичні мотиви особливо виразно звучать у поезії Осьмачки, що проявляється на всіх рівнях твору, включно до звукопису.

Наскрізними є образи моря й крові. Слово „кров” відноситься до категорії емфатичних, найчастіше воно уособлює зло.

Як собак табуни: і ворони й круки
через гору летять аж на Київ золотий...
О, як страшно кричать! А із чорних дзьобів
краплі - кров лопотить об залізо домів („У табори”)

Лексема „кров”, окрім семантично-конотаційної, відіграє ще й роль „барвника” поезії Тодося Осьмачки.

М.Моклиця вважає, що певний стиль супроводжує певна кольорова гама [4; 106].

Улюблений колір експресіоністів – червоний, особливо з домішкою чорного. Якщо в романтиків червоний колір функціонував на, так би мовити, особистісному рівні, рівні мікрокосму, то в мистецтві ХХ ст., а особливо в творчості експресіоністів, функціональний простір цієї барви значно розширюється, набираючи вселенських масштабів.

...по чреву світа
ватаги ходять –
ситі, п’яті,
п’ють кров („Хто”).

Ліричні сюжети Тодося Осьмачки дуже часто мають у своїй основі різні варіації тілесності. Переважають такі, де „орудують” закривавлені тіла (у широкому розумінні цього слова). Простежується замилювання потворним аж до його культивування.

Чорний – ще одна кольорова домінанта стилю Т.Осьмачки, який традиційно виступає антитезою білому і означає завершення будь-якого явища. Це – колір кінця, могили, смерті.

Крики чорні, крики птиці
в рідній, бідній стороні
разом з голосом черниці

не забути вже мені („Присвята”).

„Кольорова” концепція Т.Осьмачки – типowo експресіоністична, витримана, в основному, в чорно-червоних тонах з вкрапленнями білого й сірого, що теж має стосунок до танатографії поета.

Спорідненими в письменника є символи смерті й води, а конкретно, моря.

Море дуже рано почало виступати знаком шляху, яким переходили в світ мертвих, знаком „нижнього світу” [2; 58].

У текстах архаїчних (та й не тільки) казок та замовлянь море асоціюється з „іншим буттям” – антисвітом, позбавленим ладу й структурованості. Ця первісна стихія, окрім її життєдайного характеру, несе в собі ще й загрозу руйнування.

Море Тодося Осьмачки – це узагальнений образ водойми масштабних розмірів, що ввібрала в себе ріки крові й страждання.

...стікає кров
ріками рине
...в моря криваві –
вщерть („Хто”).

Усе в поета спрямоване на гіпертрофію переживань, усе – пошук способів максимально повно виплеснути бурхливі емоції.

До образів, пов’язаних у Т.Осьмачки зі смертю, належить і ріка. Порівняно зі стихійно – безформним морем, ріка має виразні ознаки структурованості: витoki (початок), течія (середина), гирло (кінець). Отже, це вже щось, що хоча б частково підлягає осягненню, однак руйнівна здатність ріки (розливи, повені), як і моря, викликає асоціації, що мають виразне танатологічне забарвлення.

...на яри,
в ріку криваву,
що полоще черепи і кістяки,
наче криги, биті, ламані шматки („Війна”).

Черепи, кістяки, громи, чорні яри, криваві тумани, бурі – емоційна парадигма уявлень Т.Осьмачки, викликаних страхом смерті.

Міркування про те, що душа після смерті людини перетворюється в пташку, дуже розповсюджене. Підтвердженням цьому є, найперше, фольклор. Птахи виступають також зв'язковими між світом живих і світом мертвих, вони (окремі види) передвіщають смерть і нещастя.

Ворони, круки, сичі – саме вони сповнюють візійний простір Осьмачки голосами смерті, насичують художнє полотно митця чорним кольором, стаючи важливими „пунктами” його кольорової концепції.

Як на дощ ворони крячуть,
крильми небо чорно мрячуть.
За Батиєм хижо плачуть,
у долинах клюють очі,
мертві очі парубочі... („Колісниця”).

Танатологія Тодося Осьмачки включає в свою систему координат образи журавля й вирію, а також такий „осінній” символ, як жнива. Сама дія – жати – тотожна смерті. Косовиця – час смерті (образ - архетип).

На перший погляд, парадоксально, а насправді в цілком міфічно-фольклорних традиціях, до „епопеї” смерті в Тодося Осьмачки має стосунок і образ криниці як спосіб контакту між „нижнім” і „верхнім” світами.

Вирвав серце тобі тепле
й до криниці, що під лісом,
поніс яром, далі – степом...
На високім сів горісі,
що над цямрину схилився.
Наче зорі вночі в кручу
Кров котилась у криницю –
у безодню неминучу („Війна”).

У танатологічній сфері письменника варіюється іще одна тема – урбаністична.

Місто – складний образ у творчості Тодося Осьмачки, він суголосний зі смертю, найперше, тому, що воно чуже поету. Осьмачка населяє будівлі сичами та кажанами – нічними істотами, таким чином, вказуючи на „нічне” (страшне,

темне) життя міста. Він називає місто лжеязиким, таким, що „мій дух відкинуло у тінь”... („Сучасне місто лжеязике”).

Картина смерті в Тодося Осьмачки буде композиційно незавершеною, якщо не включити місяць, це криваве око неба (у поета даний образ – лише з негативним забарвленням).

...до того ока на горі,
що степ купають у крові...
...а ми, дурні, гадаєм: нам
то місяць світить... („Легенда”).

Кров, море, ріка, криниця, ворон, крук, вирій, косовиця, місто, місяць – ключові образи-конотати, що грають роль емоційно-сміслових віх на шляху усвідомлення феномену смерті в поезії Тодося Осьмачки.

Танатографія письменника, будучи закоріненою в особистісний ґрунт, водночас свідчить про те, що поету властиве і есхатологічне відчуття глобальної катастрофи, що загрожує кінцем світу.

Якщо на початку творчості кінець світу був кінцем світу, то пізніше це почуття, переломившись через призму вселюдського, сконцентрувалось на тривожному й зболілому „я”, посиливши мотив самотності.

Для Тодося Осьмачки самотність була важким тягарем. Воістину: „самотність – це для грішної людини найстрашніша випроба, яка показує їй усіх демонів, котрих людина носить у своєму нутрі” [3; 88].

Тодось Осьмачка, як ніхто інший, здобув право визнати, що людина приречена на самотність.

...і підступа жорстокий, дикий:
лишайся сам і жди ворон... („Байдужість”).

Самотність мислилась поетом як прокляття і неминучість.

І виглядає щохвилини
у мене з серця самота,
і наче в мертвої людини,
навіки зціплені уста... („Утома”).

Образ самоти як смерті звучить у поезії „Елегія”. Каїн, Юда, тупі ножі, темні трави, здохлий гад, фосфорні заграви – усе це образи й атрибутика пекла. „Авторами пекла в усіх його найжахливіших деталях є експресіоністи: вони неодноразово переживають його у своєму житті і бачать у сновидіннях”, - пише М.Моклиця [4; 101]. Самотність і пекло – тотожні в свідомості Тодося Осьмачки. Абсолютно точну назву дав своїй книзі про Тодося Осьмачку М.Слабошпицький – „Поет із пекла” [5].

У поезії цього митця обрушувались гори, здіймались велетенські хвилі кривавих рік і морів, світло боролась тьма, розверзалась глибінь мороку – і серед усього цього громаддя годі було побачити людину або хоч вчути її голос. Лише кров, на яку злітались вороння та круки, текла і цим засвідчувала наявність життя, хоч і спотвореного болем і близькою чи й уже присутньою смертю.

Наявність таких макабричних картин стає зрозумілою в світлі есхатологічного християнства, в якому вловлюється жорстокість і своєрідне торжество від загибелі обтяженої гріхами планети людей. „Елемент садизму займає велике місце в історії релігії, він сильний і в історії християнства” [1; 300]. Жорстокий есхатологічний елемент походить не від самого Ісуса Христа, - продовжує М.Бердяєв, - його приписали Ісусу ті, в кого він відповідає їхній природі.

Щодо Тодося Осьмачки і його апокаліптичного світу, то елемент садизму властивий йому (на рівні образності це проявляється через натуралізацію та гіперболізацію).

Якщо у Василя Стуса, наприклад, садизм спрямований на себе самого і має багато спільного з аскетичною есхатологією, проповідуваною монахами, то в Тодося Осьмачки він має іншу природу: це своєрідна втіха від того, що хоча б таким чином поет змусить здригнутися від жаху інших, аби вони відчули, що за тягар лежить на душі автора „Ротонди душоубців”. Це – своєрідна компенсація за власні страждання, спосіб нейтралізувати образу на людство, що не чує його стогонів і не прислухається до його пророцтв щодо світу, який агонізує.

М.Слабошпицький зауважив, що Тодось Осьмачка „пише біль, страх, розпач, передчуття” [6; 28], що слова поета „корчаться від болю й невтишимої

муки” [6; 29]. Ці біль, страх, розпач, мука – конотати смерті як контрапункту апокаліптичної епопеї Тодося Осьмачки.

Література:

1. Бердяев Н. Самопознание: Опыт философской автобиографии.- М.: Книга, 1991.- 446 с.
2. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення // Студії з інтегральної культурології: Thanatos.- Львів, 1996.- Вип. 1. –С. 28-63.
3. Красіцький Ян. Світ добрих і злих духів як метафізичне середовище людини // Студії з інтегральної культурології: Thanatos.- Львів, 1996.- Вип. 1.- С. 87-92.
4. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика.- Луцьк: Редакційно-видавничий відділ ВДУ ім.Лесі Українки, 1998.- 295 с.
5. Слабошпицький М. Поет із пекла (Тодось Осьмачка).- К.: Видавництво „Ярославів вал”, 2003.- 368 с.
6. Слабошпицький М. Тодось Осьмачка: Літ. профіль; Никифор Дровняк із Криниці: Роман-колаж (фрагменти).- К.: Рада, 1995.- 142с.